

Christian Lagarde

Université de Perpignan Via Domitia, CRESEM

ARRELAR-SE I OBRIR-SE A L'UNIVERSAL: UN REPTE PROBLEMÀTIC PER CATALUNYA?

RESUM

Al principi del segle XXI, a Catalunya es manifesta un desig d'universalitat basat alhora en la consecució de l'autonomia política i dels fruits de les polítiques lingüístiques, i en l'actitud compensatòria del seu enfrontament amb l'Estat espanyol. Així es com busca, per diferencialisme, deslligar-se'n i, amb més o menys èxit, alternatives relativistes a nivell europeu i mundial.

Paraules clau: Catalunya, universalisme, relativisme, diferencialisme.

ABSTRACT

At the beginning of the XXIst century, Catalonia expresses a desire of universality based at the same time on the achievement of politic autonomy and the results of linguistic policies, and on compensatory attitude confronting with Spanish state. So, with using differentialism, Catalonia is seeking to release itself from it, and (successfully or not) looking for relativist alternatives at European and global levels.

Keywords: Catalonia, universalism, relativism, differentialism.

L'afany de les comunitats es decanta més aviat cap a la perpetuació biològica (i per tant, demogràfica) i la preservació de la seva idiosincràsia (això vol dir, de la seva singularitat lingüístico-cultural de cara a les altres comunitats). En canvi, com que les societats són un model més complex –perquè apleguen diferents comunitats i busquen fer-les conuiuere–, les seves perspectives apunten tant a la preservació esmentada com a un desig expansiu que es tradueix, mitjançant la consciència pròpia d'una vitalitat i d'un poder, en una certa pretensió a l'universalisme. Les comunitats s'arrelen en el passat; les societats, sense renegar del seu passat, es forgen i tenen assumit un projecte de futur que es planteja anar més enllà dels seus límits.

Així és com tractar d'universal exigeix, primer de tot, explorar les nocions filosòfiques, antropològiques i sociohistòriques de l'universalisme, i del seu contrari i complement, que és el relativisme, amb l'afegitó, veí però diferent, del diferencialisme. La categoria d'universal s'ha de situar també respecte a la llengua catalana en comparació als altres idiomes, i a Catalunya, des del punt de vista cultural de la notorietat dels seus fills més egregis, mitjançant la figura de “català/na universal”. Després de mostrar com s'hi dibuixa la universalitat, a més a més a unes manifestacions culturals ambiciosos i amb vocació mundial, tocarà explorar el relativisme tal com s'expressa al territori i a la societat, amb la seva encarnació en la pujada i exacerbació del sentiment nacional català, quedant per examinar com es conjumina (o es pretèn conjuminar) a Catalunya l'arrelament identitari amb les aspiracions a l'universal. Ja veiem com el rerefons del debat, més enllà de la tradicional oposició formulada per Tönnies (1887) entre *gemeinschaft* i *gesellschaft*, rau en les possibles concepcions de Catalunya (respectivament) com a comunitat “natural i sentimental” de les arrels, o com a societat “artificial i racional” (Godin 2004), és a dir com a estructura complexa, oberta i cívica –d'aquelles que des d'antuvi “es va[n] anar imposant quan l'ordre social ja no anava *per se*” (Dubet 2004)– i que és expressió de la modernitat, i més encara de la postmodernitat on vivim.

1. QUÈ ÉS L'UNIVERSAL?

Tot i que es considera amb recel aquella font, Wikipèdia¹ és aquella que em sembla donar-nos la definició més ampla i encertada de l'universalisme, dient que² “és la idea d'una opinió amb vocació universal. Existeixen diversos tipus d'universalismes: religiosos, polítics, filosòfic, antropològic i jurídic”. L'universalisme és per tant una noció que es difracta a diferents dominis epistemològics, i podem notar com, segons les fonts (diccionaris i enciclopèdies), es posa més o menys èmfasi en tal o tal d'ells. Aquest terme té un vessant religiós (Grand Robert) del que treurem tant sols la idea que tal creença pretén ser reconeguda i aplicada pel conjunt de la humanitat, assegurant-li així mateix el seu salvament. Tot universalisme és per tant de l'ordre de l'afiliació i de la fe. També ens interessa la seva perspectiva filosòfica, evidentment global, d'una “realitat com a tot únic, del que depenen els individus” (Grand Robert), però és ben sabut que l'universalisme sovint procedeix d'una relació de dominació, pròpia del món occidental (Measure & Savidan, 2006).

A la *Encyclopædia Universalis*, la definició és molt semblant i s'hi afegeix que els individus “no accepten autoritat sinó dins del consentiment universal”, el que suposa la possibilitat per cadascú d'exercir el seu lliure albir. Aquesta tonalitat ja política també es reflecteix a la Gran Enciclopèdia Catalana, que ho puntualitza més clarament, en definir l'universalisme com a: “Actitud, referida primordialment a la política, tendent a la unificació de tots els pobles i estats del món i, com a conseqüència, a l'eliminació dels obstacles que impedeixen llur mútua relació.” –dit de manera molt francesa (Godin, 2004), suposa que “el bé i l'interès comuns han de superar els particulars”; i que per tant “l'universalisme republicà s'oposa al comunitarisme”–. Aquest sentit és el que més farem servir en aquesta reflexió: a més a més, es planteja, a partir d'ella, la qüestió de la manera com s'eliminen els obstacles cap a l'anomenada “unificació de tots els pobles”, i de qui es fa càrrec d'aquest projecte, des de quina legitimitat.

El relativisme és la noció que més es contraposa a l'universalisme. Wikipèdia descriu el seu abast com a reunint a “filòsofs, psicòlegs, sociòlegs i antropòlegs”, però la seva definició més il·lustrativa és al meu veure aquella del Grand Robert, que presenta el relativisme com a “doctrina que admet la relativitat del coneixement humà [...] segons la qual els valors (morals, estètics...) són relatius a les circumstàncies (socials, etc.) i variables”.

¹ Les citacions dels diccionaris i enciclopèdies en línia no venen referenciades. La data de verificació de totes aquestes URL és el 20/10/2019.

² Totes les citacions des de fonts franceses van traduïdes al català. La traducció és meua.

Pel que fa a la seva aproximació filosòfica, el relativisme “explor[a] com la veritat de les nostres creences depèn o no, per exemple, del nostre llenguatge, de la nostra visió del món, de la nostra cultura...” (Wikipèdia). Al capdavant, per als antropòlegs (Gran Enciclopèdia Catalana), es tracta d’un “principi que sosté la igualtat intrínseca de tots els sistemes culturals, i que llurs diferents aspectes (costums, creences, valors, etc.) han d’ésser analitzats segons els patrons i els criteris propis de la mateixa cultura que els conté”. I Godin (2004) hi afegeix que “el comunitarisme és un relativisme”.

Per tant, en tractar-se de llengües, i doncs de cultures, es veu com el fonament del relativisme és més aviat equitatiu, i convé a aquelles que són minoritàries i/o minoritzades, com ara el català i la cultura catalana. Ara bé, si a l’universalisme pot pretendre qualsevol d’elles, s’entén que unes tenen més elements/oportunitats per a ser-ho de debó que no pas d’altres. L’anglès i la cultura anglosaxona avui, abans el francès i la cultura francesa, com a dominants/imperialistes són els que més aconsegueixen o van aconseguir considerar-se com a universals. Valgui per exemple el famós *Discours sur l’universalité de la langue française* (Rivarol, [1783] 1998) amb què Rivarol, fill d’hostalers piemontesos, es va guanyar el 1783 el premi de l’Acadèmia de Berlín, contestant les tres preguntes següents: “Què és el que ha fet universal la llengua francesa?, Perquè es mereix aquesta tal prerrogativa?, És presumible que segueixi sent-ho?”

Els seus arguments? Entre altres aquests: “L’[home] anglès viatja per a veure; el francès per a ser vist.[...] El francès, visitat per totes les nacions, es pot creure dispensat de viatjar a les seves terres així com d’aprendre les seves llengües, ja que a tot arreu es troba amb la seva” (1998: 50); “París va fixar les idees flotant a Europa i es va convertir en focus de les espurnes difoses a tots els pobles” (1998: 63); “havent rebut el francès impressions de tots els pobles d’Europa [...] els seus llibres componen la biblioteca del gènere humà” (1998: 70). Arran d’aquests criteris (molt presumits), es pot entendre que a qualsevol poble li entri el desig d’universalitat.

Una altra aproximació d’interès pel nostre tema és aquella del ‘diferencialisme’ –terme que no consta a la GEC–, que es caracteritza (Larousse) en “el fet d’insistir en les diferències entre individus o entre comunitats”. Segons Wikipèdia, es tracta d’“un moviment de pensament naturalista. Alguns detractors consideren que el diferencialisme és per principi essencialista [ja que] considera que existeix una diferència de naturalesa entre els grups”. I a Godin (2004) es diu que “absolutitza [...] allò relatiu”, que “sustancialitza la diferència enlloc de mantenir-la en el seu sentit de relació”.

A continuació veurem quin grau, més o menys objectiu, tenen el català i la seva cultura, per a considerar-se més o menys universals, i després, quins són els criteris d’autodefinició que se’ls hi aplica (localment) als individus catalans per a merèixer la universalitat.

2. EL CATALÀ ‘UNIVERSAL’? QUINS RÀNKINGS?

El “Baromètre des langues du monde” elaborat pels germans Alain i Louis-Jean Calvet³, que té ara per ara tres edicions (2010, 2012 i 2017⁴), es pot considerar una eina controvertible, per la tria de les seves 10 variables, per exemple, però no deixa de tenir els seus mèrits, com ara aquell de donar a veure magnituds, relacions de forces, entre les 634 llengües considerades. La classificació del català (que inclou el valencià) és interessant, tant al rànking global com respecte de les altres llengües del seu voltant (castellà, francès, portuguès i fins i tot anglès) o homòlogues (basc, gallec, occità i asturià). El que sobta al Baròmetre és comparar la classificació per nombre de parlants (147e) amb la classificació global (23e) prou estable (20e el 2010, 19e el 2012, 23e el 2017), i feblement variable (entre 20e i 30e) segons els criteris. Això ve a significar que el protagonisme del català va molt més enllà del seu pes demolingüístic, que la llengua té una vitalitat cultural dinàmica –coses que per cert ja sabíem, però que ara es veuen objectivades per una mesura–, basada en un compromís que suposa la conjunció d’una política lingüística (normalització i per tant normativització) i d’una dinàmica econòmica positiva (per a fer-les factibles). El que sobta –agradablement– és el seu rànking en clau d’usos, produccions culturals i ‘postmodernitat’. Així és com es classifica la llengua catalana en el 28e lloc pel que fa

³ Alain Calvet, el ‘científic’ va assessorar el seu germà, Louis-Jean Calvet, sociolingüista molt conegut i productiu, autor, entre altres publicacions, de *Linguistique et colonialisme* (Paris: Payot, 1974), *La guerre des langues* (Paris: Payot, 1987), *Pour une écologie des langues du monde* (Paris: Plon, 1999) i *Le marché aux langues* (Paris: Plon, 2001).

⁴ Respectivament: <http://www.wikilf.culture.fr/barometre2012/index.php?type=2010>; <http://www.wikilf.culture.fr/barometre2012/>; <http://www.wikilf.culture.fr/barometre2017/index.php>

a la vehicularitat, en els 20e i 28e (respectivament com a llengua d’origen i llengua meta) per la seva presència a la traducció, en el 25e a les universitats i el 30e a l’internet.

El Baròmetre Calvet la situa tot just darrere dels noruec, danès, grec i hebreu, i per davant dels finès, turc, armeni i farsí. A més a més, és la primera classificada que no sigui llengua d’Estat. Queda lluny, per cert de l’anglès, francès i espanyol (les tres primeres), i de les altres llengües romàniques quan són d’Estat: l’italià queda 6e, el portuguès 7e i el romanès 15e. Pel que fa a les altres llengües no-estats del seu voltant, veiem com queden lluny al darrere: el gallec 50e, el basc 52e, l’asturià 61e, l’occità 77e i l’aragonès 91e. Aquest breu balanç a les “llengües del món” és per tant molt positiu.

L’*Index Translationum*⁵ publicat per la UNESCO permet també situar els fluxos interculturals a través de les traduccions. La classificació és una mica diferent a la del Baròmetre Calvet 2017 (rànking 23 contra 20 per llengua d’origen, 27 contra 28 per llengua meta⁶). En un període de trenta anys (1979-2008), les traduccions *del* català (llengua d’origen) van ser 8.220 (7.991 com a ‘català’, 29 de ‘català balear’ i 200 de ‘català valencià’), les traduccions *al* català (llengua meta) 18.201 (17.972 com a ‘català’, i 229 de ‘català valencià’). La relació entre origen i meta és del 45% (per comparació, aquesta és del 55% pel gallec, del 25% pel basc, amb uns volums respectius, comparats amb el català, del 14,7% en traducció *del* gallec i el 12,9% al gallec; del 12,1% en traducció *del* basc i el 21,9% *al* basc). Pel que fa a les llengües més traduïdes (d’origen), l’anglès, amb 1.266.110 títols es *la* llengua d’origen, mot per davant del francès (226.123), de l’alemany (208.240) i de l’espanyol, 6e amb 54.588 títols. La relació entre català i castellà és per tant del 15% dels títols. A les llengües meta, l’anglès, amb 164.509 títols, és tant sols 4^{rt}, essent els tres primers l’alemany (301.935), el francès (240.045) i l’espanyol (228.559). La relació entre català i castellà en aquell sentit és del 7,9%.

A l’estadística de traducció de la UNESCO també, el català és la primera llengua no-estatal als rànking de llengua d’origen i meta. A més ens mostren les xifres esmentades com, d’una llengua a l’altra, els volums de títols i el sentit de la relació origen/meta, són variables: al relatiu equilibri que coneixen l’alemany i el francès, s’oposa el gran desequilibri, com a llengua d’origen, de l’anglès (el 779%), o a l’inrevés de l’espanyol (23,9%). Per tant, els casos del català i del gallec, tot i que amb volums menors, apareixen més equilibrats; però aquest equilibri ens pot enganyar, i de fet no té res a veure amb aquell del francès o de l’alemany: molts dels textos d’origen traduïts arriben al lector catalanòfon o gallegòfon a través del castellà, com a efecte de la diglòssia vigent. Tot i això, significa una mitjana anual gens menyspreuable de 274 títols traduïts *del* català i 607 *al* català.

Ara bé, ens podem demanar si es pot considerar aquest resultat global com a prova o no d’universalitat de la llengua catalana.

3. EL DESIG D’UNIVERSALITAT. ELS/LES ‘CATALAN(E)S UNIVERSALS’

El que sí queda clar és que la qüestió de la universalitat és un interrogant prou arrelat a la societat de Catalunya. Ho demostra la relativa recurrència de l’expressió “català universal” quan es tracta d’honorar algun pròcer del país⁷. Es fa servir amb serietat, com quan l’historiador Borja de Riquer titlla a Ramon Llull de “primer català universal”, o quan l’actual president de la Generalitat, Quim Torra, proclama a Pau Casals com a “el català més universal”. L’honor se’ls hi fa tant als artistes, com ara Ramon Casas, Santiago Rusiñol, Antoni Tàpies, Jordi Savall o... Peret, com als historiadors (Josep Fontana), científics (Joan Massagué), militants cívics (Paco Candel), polítics (Josep Borrell) i fins i tot, paradoxalment, a lingüistes (Joan Coromines, proclamat “català universal al servei de la llengua”). També s’ha fet servir de manera anecdòtica com a l’exposició, a l’abril del 2019, de dibuixos de Pilarin Bayés al museu cerdanyol de Bolvir⁸, “10 petites històries de personatges definits com a ‘Catalans Universals’, com ara: l’abat Oliba, les reines Maria de Luna i Margarida de Prades, Antoni Gaudí, Pau Casals, Pompeu Fabra, Josep Pla, Salvador Dalí, Mercè Rodoreda i Josep M. Subirachs”. O de manera totalment irònica com a l’obra inoblidable (?) del periodista barceloní Manel López, la novel·la titulada *Franciscu Franco, català universal* (2008). Dit això, són poques les dones en merèixer semblant

⁵ <http://www.unesco.org/xtrans/bsstatlist.aspx?lg=0>.

⁶ Respectivament: <http://www.unesco.org/xtrans/bsstatexp.aspx?crit1L=3&nTyp=min&topN=50>; <http://www.unesco.org/xtrans/bsstatexp.aspx?crit1L=4&nTyp=min&topN=50>.

⁷ Resultats de recerca aleatòria a Google per ‘català universal’ i ‘catalana universal’ (15/10/2019).

⁸ Entre d’altres mitjans informatius: <https://laveudelacerdanya.com/societat/pilarin-bayes-exposa-per-primer-cop-a-cerdanya/>.

lloança: serà senyal d'una certa misogínia a la societat catalana? Si no fos per l'exposició de Bolvir (3 entre els 10, i que és obra d'una dona) i sobretot pel recent volum de Ana Riera, justament titolat *Catalanes universals. Històries vitals de dones capdavanteres, autèntics mites femenins* (2018) —que en presenta una sèrie de 19, a més a més artistes i escriptors⁹—, tant sols s'esmentava Montserrat Caballé.

Allò de 'català universal' es mereix una anàlisi global i també més detallada. Globalment, l'aspiració a la universalitat de la societat catalana a través dels seus personatges més egregis, és molt semblant a la de qualsevol altra. Tant se'n podria dir, entre moltes altres, de les societats francesa i espanyola, més establertes amb llur passat colonial i estat-nacional. Però penso que més relleu té a una societat políticament, culturalment i lingüísticament dominada o minoritzada com ara la catalana. L'aspiració a la universalitat és, com diem els sociolingüistes, una 'actitud compensatòria': afirmar-se 'universal' és projectar-se més enllà de les constriccions de l'Estat, i fins i tot provar de rivalitzar amb ell. Per tant, a nivell simbòlic, té una importància molt gran, i així se'n pot explicar la recurrència ja apuntada.

Intentem ara esbrinar la identitat de catalans i catalanes declarats universals. I a més a més, és d'interès demanar-se en què rau la seva universalitat. Sembla, per exemple, que a la galeria de retrats proposada per la dibuixant Pilarin Bayés, el criteri sigui la universalitat dintre del conjunt de la història catalana, amb el salt habitual de l'Edat Mitjana a l'època més contemporània. Fora dels PPCC, quina universalitat tenen l'abat Oliba i les dues reines d'Aragó? En canvi, sí que, en èpoques tan allunyades, la figura de Ramon Llull té dimensió cultural europea, en un món centrat al Mediterrani, i per tant universal. També queda clar que els artistes (pintors, arquitectes, músics, cantants) tenen un abast internacional, precisament perquè s'expressen amb un material cultural que no és lingüístic —o si més no, parcialment—. En canvi, els autors literaris, com ara Josep Pla o Mercè Rodoreda, que van crear en llengua catalana, tot i que reconeguts per les traduccions de les seves obres, tenen la mateixa universalitat? I a més a més, els lingüistes, com ara Pompeu Fabra o Joan Coromines, per més coneguts que siguin dels romanistes més enllà de l'àmbit catalanoparlant, són tan universals?

Em fa l'efecte que no es tracta de qüestió de mèrit propi de l'individu, que la universalitat cultural va molt més enllà de la lingüística, i que aquesta és més difícilment assolible, si més no pel volum i la diversitat de les llengües de traducció (llengües meta), i la tradició traductora de l'obra literària o científica: Llull és tan universal com Cervantes, Vargas Llosa ho és més que no pas Rodoreda o Pla. El desequilibri ja esmentat de volums de traduccions als dos idiomes ho justifica. I pel que fa als gramàtics, si bé van poder/poden comunicar-se amb el seu gremi a escala internacional, el fet de centrar-se en l'estudi de la seva llengua els perjudica, diguem-ne *per se*, un tarannà universal. Per tant, fa falta precisar l'amplada de la concepció de la universalitat —que té a veure amb les postures ideològiques: la universalitat a Catalunya i als PPCC, no és pas aquella mundial, global. Per tant, la llengua, i la seva universalitat —és a dir, el seu grau de vehicularitat planetària— pot ser un entrebanc per qui la far servir, tant per crear com a comunicar-s'hi. Per això s'explica el desequilibri entre les traduccions de/a la llengua anglesa: als autors anglosaxons no els hi fa falta plantejar-se ser traduïts o traduir-se. Si la seva obra s'ho mereix, se'ls traduirà, a qualsevol llengua. En canvi, l'escriptor català¹⁰, basc o occità haurà de plantejar-se una tria de llengües i estratègies editorials passant per la traducció, autotraducció o retraducció, si és que vol superar els límits de vehicularitat del seu idioma¹¹. La paradoxa és doncs que la universalitat es fonamenta en la desigualtat.

4. CATALUNYA ENTRE UNIVERSALISME, RELATIVISME I DIFERENCIALISME?

Una altra paradoxa, a Catalunya però molt més difosa, és aquella de la conjunció de la voluntat universalista —que acabem d'ensenyar— i d'una reivindicació lingüístico-cultural i a continuació sociopolítica, de caire relativista i diferencialista. Aquests dos aspectes rauen de l'afirmació, constant des de mitjans del segle XIX

arran de la Renaixença, i sobretot principi del XX amb el Noucentisme, de l'especificitat de la nació catalana. Aquesta s'ha d'entendre en clau relativista, primer com a fruit de determinades circumstàncies històriques (que sempre són singulars) i també com a justificació d'una legitimitat igual que la d'un(e)s pobles/nacions amb més pes demogràfic, sociopolític, econòmic o lingüístico-cultural. Tant valen la nació catalana, la llengua o la literatura catalanes com qualsevol més forta o prestigiosa pel món.

Així s'ha d'entendre la tradició medieval i moderna del pactisme polític, la recurrent busca d'autonomia, de federalisme i fins i tot d'independència de Catalunya a l'època contemporània. Així també les polítiques lingüístiques, per tal de buscar un cert grau d'equiparació amb les llengües i cultures en contacte (a més a més, l'espanyola/castellana), no tant en clau de volums de producció, si més no a nivell simbòlic, de qualitat i de reconeixement d'aquesta per a entitats internacionals (com ara la UNESCO, el PEN Club internacional, etc.). També es nota a nivell polític, a través de la reivindicació del català com a llengua oficial (o almenys de 'llengua de treball') de la Unió Europea¹², de les 'embaixades' de la Generalitat¹³ a diversos països europeus. A aquest relativisme lingüístico-cultural s'afegeix consubstancialment un diferencialisme de cara a l'Estat espanyol, en forma de nacionalisme català: mentre la inclusió és senyal de dominació, la igualtat pot suposar (suposa?) la necessària separació. Així és com s'ha manifestat el diferencialisme tant a la construcció codificadora (i per tant autonomitzadora) de la llengua a través de l'IEC, a més a més de cara al castellà¹⁴, com, de cara a Espanya, a la reivindicació, consecució i pràctica de l'autogovern a través de la Mancomunitat i de la Generalitat, per arribar-ne a l'actual reivindicació d'independència.

Per a intentar superar l'enfrontament directe amb l'Estat, Catalunya ha buscat apel·lar-ne a institucions supra-estats, com ara la Unió Europea i les seves entitats, o a organismes d'abast internacional, per no pas dir mundial.

Pel que fa a Europa, l'actualitat acaba de demostrar tràgicament l'error d'apreciació per part dels polítics i dels ciutadans catalans, del que és —i no pas el que voldria que fos— Europa: l'Europa dels 27/28 és aquella dels estats i no pas de les regions ni de les anomenades 'nacions sense estat'. Passi el que passi, els Estats no paren de demostrar la seva solidaritat, en deixar lliure pas a les actuacions estatals alienes, al seu propi territori estat-nacional, amb el pretext de la no intervenció a les qüestions internes; tant el 'laissez-faire' silencios com la desaprovació explícita signifiquen condemnar qualsevol evolució territorial i estructural de l'estatus i protegir-se d'un eventual però plausible efecte-dominó a les seves terres (com ara a Bèlgica, Regne Unit, França, Itàlia¹⁵, i potser un llarg etc.).

A nivell mundial, Catalunya va ser i és puntera en l'organització d'esdeveniments jurilingüístics o etno-sociolingüístics per part d'institucions culturals privades o universitàries. Em referiré aquí a l'organització a Barcelona, el 1996 en torn del CIEMEN¹⁶, amb una pluralitat de PEN Clubs i una multiplicitat d'ONG, de l'acte que va desembocar en la Declaració universal dels drets lingüístics, i a l'organització, a les universitats de Barcelona i Vic, a l'abril del 2017, del 1er Congrés de Revitalització de llengües indígenes i minoritzades. Pel que fa a la Declaració universal¹⁷, el seu propòsit és: "Articular els drets lingüístics de comunitats, grups i persones que comparteixen un mateix espai", cosa que es considera "imprescindible per a garantir la convivència", però també com a un repte que "resulta extraordinàriament complex". Des d'un punt de vista teòric, trobem en els seus considerants l'explicitació de la concepció de l'universalisme que declaren els seus signataris: "Atès que l'universalisme s'ha de basar en una concepció de la diversitat lingüística i cultural que superi alhora les tendències homogeneïtzadores i les tendències a l'aïllament exclusivista". Veiem doncs com l'universalisme no s'hi contempla com una cursa al rànking i prepotència que desemboca en una dinàmica d'homogeneïtzació cap a la llengua universal i de dominació d'aquesta —tenint com a lògic corol·lari l'abandonament de les llengües més febles. Una mica menys clar és "l'aïllament exclusivista", que alhora pot esmentar aquell de la 'llengua universal' i els tancaments nacionalistes a tot arreu del món.

9 Margarida Xirgu (actriu), Mari Pepa Colomer (aviadora), Francesca Bonnemaison (militant cultural), Teresa Pàmies (escriptora), Dolors Hostalric Fa (bibliotecària i editora), Josefina Castellví (oceanògrafa), Joana Raspall (poetessa), Caterina Albert (escriptora), Alicia de Larrocha (pianista), Mary Santpere ('còmica'), Maria Aurèlia Capmany (escriptora), Mercè Rodoreda (escriptora), Rosa Sensat (pedagoga), Montserrat Roig (escriptora), Victòria dels Àngels (cantant), Roser Capdevila Valls (il·lustradora), Núria Feliu (artista escènica), Neus Català (militant política), Lola Anglada (dibuixant).

10 Els llibres fundadors sobre el tema són aquells de Francesc Vallverdú (1975). *L'escriptor català i el problema de la llengua*. Barcelona: Edicions 62, i (1981). *Dues llengües, dues funcions?*. Barcelona: Edicions 62.

11 Sobre problemes de tria de llengua i traducció, vegeu les meves contribucions: Christian Lagarde, éd. (2004). *Écrire en situation bilingue*. Perpignan: PUP, 2 vol.; Christian Lagarde & Helena Tanqueiro, eds. (2013). *L'autotraduction, aux frontières de la langue et de la culture*. Limoges: Lambert-Lucas; Christian Lagarde, dir. (2015). *L'autotraduction: une perspective sociolinguistique*. *Glottopol*, 25, janvier 2015. http://glottopol.univ-rouen.fr/numero_25.html.

12 <https://www.cicac.cat/2018/10/els-diversos-intents-del-catala-per-ser-llengua-oficial-a-europa/>.

13 <https://www.catalunyapress.cat/texto-diario/mostrat/1256288/generalitat-preveu-tenir-12-ambaixades-catalanes-per-final-dany>.

14 El projecte de depuració de castellanismes va ser una de les tasques més importants de Pompeu Fabra, i a continuació de l'Institut d'Estudis Catalans, en conformitat amb el propòsit del Noucentisme, de fer nació (vegeu Xavier Lamuela, Josep Murgades. (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.

15 Els territoris potencialment dissidents són Flandes a Bèlgica, Escòcia al Regne Unit, Còrsega a França, Padània a Itàlia

16 Centre Internacional d'Estudis per a les Minories Ètniques i les Nacions (<http://www.ciemencat/>), fundat el 1974 a Barcelona per Aureli Argemí, que va ser secretari d'Aureli Maria Escarré, antic abat de Montserrat, qui va desenvolupar les Publicacions de l'Abadia de Montserrat i crear la revista *Serra d'Or*.

17 <https://www.pencatala.cat/wp-content/uploads/2016/02/declaraciouniversaldretslinguistics.pdf>.

Promoure la “diversitat lingüística i cultural” per a “super[ar]” aquest dilema, no es pot concebre d’una altra manera que com a basada en el relativisme cultural. Per a comprovar-ho, basta llegir-se uns extractes del Preàmbul de la Declaració, com ara el passatge on s’esmenta: “la participació equitativa de tots els pobles, de totes les comunitats lingüístiques i de totes les persones en el procés de desenvolupament”. L’ambició del text de “corregir els desequilibris lingüístics de manera que assegurí el respecte i el ple desplegament de totes les llengües i estableixi els principis d’una pau lingüística planetària justa i equitativa, com a factor cabdal de la convivència social” no té res a veure, explícitament, amb el diferencialisme, si és que es pretén dur a terme “l’organització d’un marc polític de la diversitat lingüística basat en la convivència i en el respecte i el benefici recíprocs”.

Les mateixes directrius va seguir, un dècada més endavant, l’organització del 1er Congrés de Revitalització de llengües indígenes i minoritzades. A aquest acte, no es tracta de drets lingüístics, però en aplegar llengües “indígenes i minoritzades” sense definir aquests termes, les considera com a objecte d’una mateixa problemàtica de possible substitució lingüística i per tant de desaparició.

La comunicació sobre l’acte es troba a les pàgines web del CUSC de la Universitat de Barcelona¹⁸ i de la universitat nord-americana d’Indiana a Bloomington¹⁹. Els textos de presentació del simposi són breus, semblants però no pas unificats. Al del Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació barceloní s’hi pot llegir que el congrés ha de ser: “un punt de trobada per a acadèmics, professionals i activistes que treballen per capgirar el procés d’homogeneïtzació lingüística que pateix la humanitat”; el text de Bloomington, una mica més extens, diu:

L’objectiu del Congrés és reunir personal del món de l’educació, activistes, líders indígenes, personal del món de la investigació i estudiants per analitzar i abordar la recerca, la pedagogia i la pràctica de les diverses llengües i cultures de les poblacions indígenes i minoritzades a tot el món. El congrés pretén que les persones participants estableixin un diàleg global i, al mateix temps, que serveixi de fòrum per intercanviar idees, experiències i recerca en revitalització de llengües des d’una perspectiva interdisciplinària²⁰.

Com es veu a les dues declaracions, el “diàleg global” establert amb motiu del simposi té com a finalitat, “intercanviant idees, experiències i recerca”, promoure la “revitalització” lingüística i aiximateix “capgirar el procés d’homogeneïtzació lingüística que pateix la humanitat”. Aquesta darrera expressió és el fonament de l’enfocament: denunciar la homogeneïtzació com a un mal (“pateix”) i substituir-l’hi (“capgirar”) un model alternatiu equitatiu i pacífic, en el marc de les polítiques altermundialistes que consideren la preservació de la diversitat etno-sociolingüística com a prioritat conjunta amb aquella de la biodiversitat i defensa del medi ambient.

5. DRETS LINGÜÍSTICS I DRETS HUMANS, QUIN BALANÇ?

La funció social dels filòsofs és ajudar-nos a entendre els fets i moviments socials més enllà de les premses cada vegada més imminents i urgents dels mitjans de comunicació postmoderns que consumim “en viu”. De fet, en imitar i “capgirar” la Declaració universal dels drets lingüístics aquelles dels Drets humans del 1789 i del 1945, es justifica plantejar, com ho fa Mazarine Pingeot –la filla ‘oculta’ de François Mitterrand²¹– la pregunta: “Si la igualtat dels drets dels grups identitaris vé en contradicció amb la igualtat dels homes en tant que són homes, no hi ha cap problema?”²². Més enllà, els interrogants de la seva reflexió “De l’universalisme au différentialisme”, del 2018, demostren alhora una formació republicana universalista francesa sense cap dubte heretada, i una preocupació justificada per la proliferació dels enfrontaments de caire nacionalista, que és possible aplicar a la pugna catalano-espanyola, on, com a tot arreu, sovint s’esvaeix “el pensament” de cara a la violència, sigui aquesta simbòlica o material:

No és possible tornar a un discurs universalista que prengui en compte les crítiques que Marx va justament dirigir a la idea d’universalitat quan aquesta ocultava una dominació, però que no perdés de vista l’Home a la

seva genericitat, a costa de diferències que són reivindicacions identitàries, de fragmatació de la humanitat, i com a tals renunciïn al pensament com a modalitat d’emancipació?

A un altre article més antic (2007), titolat “Les conditions d’un universalisme ouvert à la diversité”, contemporani dels debats entorn del qüestionament identitari plantejat pel llavors candidat Nicolas Sarkozy, el filòsof francès Alain Renaut²³, de la Sorbona, em sembla desplegar-hi un argumentari útil a la contraposició entre diferencialisme i universalisme, que n’extreuré part de les conclusions:

Sembla avui antiquada una visió dogmàtica de l’universalisme: aquella que comporta amb determinat contingut l’afirmació de l’universal com a valor, i exclueix del domini de l’humà, en nom d’aquest contingut, qualsevol diferència que no s’hi redueixi. Però un diferencialisme que es fes també dogmàtic amb la seva absolutització i valoració de totes les diferències, comportaria la menaça d’un retorn cap a una visió romàntica de comunitats tancades a si mateixes, incapaces d’anar més enllà de les seves singularitats per a comunicar-se una amb l’altra. La ideologia contemporània de la diferència, parcialment nascuda d’un moviment antiimperialista que feia valer, en contra de les pretensions europees d’encarnar la humanitat, la irreductibilitat de totes les cultures, per cert que s’ha anat emmarcant en un moviment d’emancipació: seria paradoxal i lamentable que, per no qüestionar-se a si mateixa i sobre les seves limitacions pròpies, vingués a capgirar-se en el seu contrari i debilitar la idea democràtica²⁴.

La visió del diferencialisme presentada per Renaut com a “comunitats tancades a si mateixes, incapaces d’anar més enllà de les seves singularitats per a comunicar-se una amb l’altra” em sembla correspondre a aquella de nacionalismes autoexcloents que no aconsegueixen dialogar sinó barallar-se, i queda clar que el que es perfila més o menys potencialment i a vegades concretament a l’Europa actual, com ara a la ‘tradicional’ “qüestió catalana”, ara mateix revestida en qüestionament del ‘procés’. També queda clar que, per a poder dialogar, cal que hi hagi interlocutor, i que l’alternativa federal s’està tornant cada dia més un carreró sense sortida. No es pot saber fins a quin punt pot ser esbiaixada la Declaració universal dels drets lingüístics, fonamentada en les comunitats lingüístiques i en les nacions, és a dir fins a quin punt, darrere de les proclamacions generoses i per tant humanistes, s’hi troben o no perspectives essencialistes. Les aparences van per cert en sentit contrari, així com les intencions del Congrés mundial de revitalització: en aquest cas, la presència significativa, a la seva organització, de distingits membres del GELA (Grup d’Estudi de Llengües Amenacades) demostra un tarannà ecolingüístic²⁵ per damunt de les vicissituds i possibles tancaments nacionalistes, que em sembla a mi encomiable.

Tot i això, cal reconèixer que el balanç notable de la vitalitat lingüístico-cultural catalana, tal com apareix a les estadístiques esmentades del Baròmetre Calvet i del rànking de traduccions de l’*Index Translationum*, no es basa tant sols en bons sentiments sinó en l’esforç institucional i cívic, individual i col·lectiu que rau en la identificació, de tipus nacional(ista), amb la llengua com a suport d’una cultura genuïna, des d’antuvi arrelada i voluntàriament diferenciada des de principi del segle XX. Aquesta identificació ‘local’ no impedeix buscar un reconeixement global, com a ‘catalan(e)s universals’, ni acostar-se a la germanor dels altres pobles del món en convidar-los, al territori mateix, a emprendre accions comunes per a defensar valors universals com aquests de la diversitat i de la pluralitat. S’ha entès bé que el repte és aquell de conjuminar diferencialisme/particularisme (identitat arrelada) amb relativisme igualitari i un universalisme global que no sigui la llei del més fort. Entre organitzar actes mundials transcendentals i oberts i protagonitzar una crisi política oberta cap a un enfonsament identitari de tipus comunitari²⁶, a la societat catalana, avui més que mai, li toca fer de funàmbul. Esperem que per bé...

18 <https://cusub.wordpress.com/2017/04/04/i-congres-internacional-de-revitalizacio-de-llengues-indigenes-i-minoritzades/>.

19 <https://icriml.indiana.edu/>.

20 <https://icriml.indiana.edu/conference-program/FinalProgram.pdf>.

21 Mazarine Pingeot (1974-), des del 2016 Mazarine Mitterrand Pingeot, és professora de filosofia a la Université Paris 8.

22 <http://theconversation.com/de-luniversalisme-au-differentialisme-104424>.

23 Alain Renaut (1948 -), especialista de la filosofia del dret, del liberalisme i d’ètica, va escriure, entre moltes obres, el 1999 amb Sylvie Mesure l’assaig *Alter ego : les paradoxes de l’identité démocratique* (Paris: Aubier, reed. Paris: Champs Flammarion).

24 http://www.sens-public.org/article.php?id_article=455.

25 GELA: <http://filcat.ub.edu/reerca/grups/gela-grup-d-estudi-de-llengues-amenacades>. La seva investigadora principal, Carme Junyent, es va distingir de la via oficial de política lingüística des del 1998, amb la publicació de *Contra la planificació. Una proposta ecolingüística* (Barcelona: Empúries).

26 Aquest text s’ha escrit a l’octubre del 2019, després de la sentència del Tribunal Constitucional, en plena fase de disturbis a Barcelona i abans de les eleccions generals del novembre. Es fa referència a l’alçada molt preocupant d’intencions de vots del partit d’ultradreta Vox, a conseqüència dels esdeveniments de protesta a Catalunya.

BIBLIOGRAFIA

- Calvet, Alain & Louis-Jean. (2010, 2012, 2017). *Baromètre Calvet des langues du monde*. [Consultat el 20/10/2019], des de <http://www.wikilf.culture.fr/barometre2012/index.php?type=2010>. [Consultat el 20/10/2019], des de <http://www.wikilf.culture.fr/barometre2012/>. [Consultat el 20/10/2019], des de <http://www.wikilf.culture.fr/barometre2017/index.php>.
- Calvet, Louis-Jean. (1974). *Linguistique et colonialisme*. Paris: Payot.
- Calvet, Louis-Jean. (1987). *La guerre des langues*. Paris: Payot.
- Calvet, Louis-Jean. (1999). *Pour une écologie des langues du monde*. Paris: Plon.
- Calvet, Louis-Jean. (2001). *Le marché aux langues*. Paris: Plon.
- Congrés mundial de revitalització de llengües indígenes i minoritzades, Barcelona – Vic, 19-21 d'abril del 2017. [Consultat el 20/10/2019], des de <https://icriml.indiana.edu/>.
- Declaració universal dels drets lingüístics, Barcelona, juny del 1996. [Consultat el 20/10/2019], des de <https://www.pencatala.cat/wp-content/uploads/2016/02/declaraciouniversaldretslinguistics.pdf>.
- Dubet, François. (2004). “Société”, a Dortier, Jean-François (dir.). *Le Dictionnaire des sciences humaines*. Auxerre: Éditions Sciences Humaines.
- Godin, Christian. (2004). *Dictionnaire de philosophie*. Paris: Fayard/Éditions du Temps.
- Carme Junyent, Carme. (1998). *Contra la planificació. Una proposta ecolingüística*. Barcelona: Empúries.
- Lagarde, Christian (éd.). (2004). *Écrire en situation bilingue*. Perpignan: PUP, 2 vol.
- Lagarde, Christian (dir.). (2015). L'autotraduction: une perspective sociolinguistique. *Glottopol*, 25, janvier 2015. http://glottopol.univ-rouen.fr/numero_25.html.
- Lagarde, Christian & Helena Tanqueiro, Helena (éds.). (2013). *L'Autotraduction, aux frontières de la langue et de la culture*. Limoges: Lambert-Lucas.
- Lamuela, Xavier & Murgades, Josep. (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.
- Mesure, Sylvie & Savidan, Patrick. (dir.). (2006). *Dictionnaire des sciences humaines*. Paris: PUF.
- Pingeot, Mazarine. (2018). *De l'universalisme au différentialisme*. [Consultat el 20/10/2019], des de <http://theconversation.com/de-luniversalisme-au-differentialisme-104424>.
- Renaut, Alain. (2007). *Les conditions d'un universalisme ouvert à la diversité*. [Consultat el 20/10/2019], des de http://www.sens-public.org/article.php3?id_article=455.
- Riera, Ana. (2018). *Catalanes universals. Històries vitals de dones capdavanteres, autèntics mites femenins*. Barcelona: L'Arca.

Rivarol. ([1783] 1998). *L'Universalité de la langue française*. Paris: Arléa.

Tönnies, Ferdinand. ([1887] 1922, 1977). *Communauté et société*. Paris: Retz/CEPL. [Consultat el 20/10/2019], des de http://classiques.uqac.ca/classiques/tonnies_ferdinand/tonnies.html.

UNESCO. *Index Translationum*. [Consultat el 20/10/2019], des de <http://www.unesco.org/xtrans/bsstatlist.aspx?lg=0>.

Vallverdú, Francesc. (1975). *L'escriptor català i el problema de la llengua*. Barcelona: Edicions 62.

Vallverdú, Francesc. (1981). *Dues llengües, dues funcions?*. Barcelona: Edicions 62.